

جغرافیای اقتصادی ایران ۱

(رشته جغرافیا)

www.ketab.ir

عبدالرضا فرجی

سرشناسه	:	فرجی، عبدالرضا
عنوان و نام پدید آور	:	جغرافیای اقتصادی ایران ۱ (رشته جغرافیا) / عبدالرضا فرجی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	:	پانزده، ۲۰۴ ص.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۱۹۴۸. گروه جغرافیا؛ ۵/۱۰۲
شابک	:	978 - 964 - 387 - 993 - 8
وضعیت فهرست نویسی	:	فیفا.
اشت	:	چاپ قبلی کتاب حاضر با عنوان "جغرافیای اقتصادی ایران (۱): کشاورزی (رشته جغرافیا)" توسط دانشگاه پیام نور در سال ۱۳۸۷ منتشر شده است.
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۱۹۷.
عنوان دیگر	:	جغرافیای اقتصادی ایران (۱): کشاورزی (رشته جغرافیا)
موضوع	:	جغرافیای کشاورزی - ایران -- آموزش برنامه ای.
موضوع	:	منابع طبیعی - ایران - آموزش برنامه ای.
موضوع	:	ایران - اوضاع اقتصادی - آموزش برنامه ای.
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	:	۳۴۹۴/۵/ج۷۴۰۰۲
رده بندی دیویی	:	۳۰۹۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۰۱۵۰۸۹

جغرافیای اقتصادی ایران

مؤلف: عبدالرضا فرجی

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموز

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول (تجدید حروفچینی) بهمن ۱۳۹۲

شابک: ۸ - ۹۹۳ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 993 - 8

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۵۵۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگام نام

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی تنها کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و با هدف تسهیل در یادگیری مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی و گزینش‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فنون، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زیباتر و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانش‌آموزان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور علمی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و با نظر دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

پیش گفتار	پیش گفتار
هدف کلی	هدف کلی
۱	بخش اول: اهمیت و جایگاه جغرافیا اقتصادی ایران (با تأکید بر بخش کشاورزی)
۱	هدف مرحله‌ای
۱	هدف آموزشی - رفتاری
۲	نواحی کوهستانی
۷	سرزمین‌های هموار
۱۰	خلاصه‌ی بخش
۱۱	خودآزمایی
۱۳	بخش دوم: ویژگی‌ها و توان‌های محیط طبیعی ایران از نقطه نظر - بای اقتصادی
۱۳	هدف مرحله‌ای
۱۳	هدف‌های آموزشی - رفتاری
۲۰	خلاصه‌ی بخش
۲۱	خودآزمایی
۲۳	بخش سوم: بررسی ساختار اقتصادی جمعیت ایران در بخش کشاورزی
۲۳	هدف مرحله‌ای
۲۳	هدف آموزشی - رفتاری
۲۴	مقدمه
۲۵	رشد جمعیت و مسائل غذایی در کشور
۲۷	نیاز جمعیت ایران به غذا
۳۰	توزیع جغرافیایی جمعیت ایران
۳۲	ترکیب سنی جمعیت ایران

۳۴	ساختمان شغلی جمعیت ایران
۳۸	ترکیب ساختمان جمعیت ایران
۳۹	مهاجرت
۴۰	زندگی و نوع معیشت جمعیت در ایران
۴۱	کوچ‌نشینی
۴۶	یک‌جا‌نشینی
۵۱	خلاصه‌ی بخش
۵۲	خودآزمایی
۵۵	بخش چهارم: منابع طبیعی ایران
۵۵	هدف مرحله‌ای
۵۵	هدف آموزشی - رفتاری
۵۶	الف) منابع آب
۶۰	آب‌های سطحی
۶۰	رودها
۶۲	۱. حوضه‌ی آبریز - پای خزر
۶۲	رود ارس
۶۳	سفید رود
۶۴	رود چالوس
۶۵	رود هراز
۶۶	رود گرگان
۶۶	رود اترک
۶۸	۲. حوضه‌ی آبریز خلیج فارس و دریای عمان
۶۹	رودخانه‌ی گاماسب
۶۹	رود کارون
۷۱	رود جراحی
۷۱	رود شور و میناب
۷۱	۳. حوضه‌ی آبریز داخلی
۷۲	حوضه‌ی آبریز غربی (دریاچه‌ی ارومیه)
۷۵	حوضه‌های آبریز مرکزی
۷۵	حوضه‌ی آبریز دریاچه‌ی قم
۷۷	حوضه‌ی آبریز باتلاق گاوخونی
۷۸	حوضه‌ی آبریز دریاچه‌ی بختگان (نیریز)
۸۰	حوضه‌های آبریز شرقی
۸۱	حوضه‌ی آبریز هامون
۸۲	حوضه‌ی آبریز جازموریان
۸۳	ب) دریاها
۸۳	دریای خزر

۸۵	الف) عوامل افزایش
۸۵	نزولات جوی
۸۶	آب‌های رودخانه‌ای
۸۶	ب) عوامل کاهش
۸۷	۱. شبه جزیره‌ی میانکاله
۸۷	۲. خلیج گرگان
۸۷	۳. مرداب انزلی
۸۸	خلیج فارس
۸۸	سواحل خلیج فارس
۸۹	آب‌های خلیج فارس
۸۹	مقیاس اندازه‌ی خلیج فارس
۹۰	پدیده‌های جغرافیایی سواحل خلیج فارس و اثرات اقتصادی آن‌ها
۹۰	خورشیدی
۹۱	جزیره‌ی هرمز
۹۱	جزیره‌ی قشم
۹۲	جزیره‌ی خارک
۹۳	دریای عمان
۹۳	ج) احداث سد و تأمین آب در ایران
۹۶	آب‌های زیرزمینی
۹۷	۱. چشمه‌ها
۱۰۰	۲. چاه‌ها
۱۰۱	چاه‌های نیمه‌عمیق
۱۰۲	چاه‌های عمیق
۱۰۲	مشکلات ناشی از حفر بی‌رویه‌ی چاه‌ها در ایران
۱۰۳	۴. قنات‌ها
۱۰۵	اهمیت قنات و لزوم حفظ آن‌ها در ایران
۱۰۹	خاک
۱۱۱	جنگل و مرتع (پوشش گیاهی)
۱۱۲	پوشش گیاهی در ناحیه‌ی خزری
۱۱۲	پوشش گیاهی در ناحیه‌ی معتدل کوهستانی
۱۱۱	پوشش گیاهی در ناحیه‌ی بیابانی و نیمه بیابانی
۱۱۵	انهدام پوشش گیاهی، فرسایش خاک و جنگل‌کاری مصنوعی
۱۲۰	منابع دریایی
۱۲۱	ماهیگیری در دریای خزر
۱۲۳	ماهیگیری در آب‌های جنوبی
۱۲۵	ماهیگیری در آب‌های داخلی
۱۲۶	خلاصه‌ی بخش
۱۲۷	خودآزمایی

۱۲۹	بخش پنجم: جغرافیای کشاورزی ایران
۱۲۹	هدف مرحله‌ای
۱۲۹	هدف رفتاری - آموزشی
۱۳۰	بررسی تاریخچه‌ی کشاورزی در ایران
۱۳۴	ساخت زراعی ایران
۱۳۵	تولیدات کشاورزی ایران (زراعی، دامی، صید و ...)
۱۳۶	محصولات غذایی کشاورزی
۱۴۳	محصولات صنعتی
۱۴۳	کشت چغندر در ایران
۱۴۴	اثرات اقتصادی و اجتماعی کشت چغندر قند
۱۴۵	کشت نیشکر در ایران
۱۴۶	اهمیت کشت و شکر در تغذیه و اقتصاد
۱۴۶	پنبه
۱۴۸	مناطق کشت پنبه در ایران
۱۴۸	بررسی اثرات اقتصادی کشت پنبه در منطقه‌ی گنبد و گرگان
۱۵۱	ارزش اقتصادی پنبه
۱۵۳	تولیدات مهم شکر کشاورزی
۱۵۴	محصولات دامی
۱۵۴	برنامه‌ی اول توسعه‌ی دامداری و اقتصادی و محصولات کشاورزی
۱۵۵	شناخت قطب‌های کشاورزی و مسائل آن در ایران
۱۵۷	الف) ناحیه‌ی شرقی
۱۵۷	۱. دره‌ی کشف رود و خراسان شمالی
۱۵۸	۲. جلگه‌های دهانه‌ی هیرمند
۱۵۸	ب) زاگرس و کوه‌های مرکزی
۱۵۹	۱. چاله‌ی اصفهان - سیرجان
۱۵۹	۲. کوهپایه‌های یزد و کرمان
۱۶۰	ج) ناحیه‌ی آذربایجان
۱۶۰	۱. دره‌ی قزل‌اوزن و نواحی شرقی دریاچه‌ی ارومیه
۱۶۰	۲. ناحیه‌ی غربی دریاچه‌ی ارومیه
۱۶۱	د) دامنه‌ها و کوهپایه‌های البرز
۱۶۱	۱. کوهپایه‌های جنوبی البرز
۱۶۲	۲. کوهپایه‌های شمالی البرز و جلگه‌ی کناره‌ای خزر
۱۶۲	منطقه‌ی جلگه‌ای
۱۶۳	منطقه‌ی کوهستانی
۱۶۴	۳. دشت گرگان و کوهپایه‌های مجاور
۱۶۴	ه) جلگه‌ی خوزستان
۱۶۵	خلاصه‌ی بخش
۱۶۶	خودآزمایی

۱۶۹	بخش ششم: بررسی سیاست‌های اعمال شده در بخش کشاورزی ایران
۱۶۹	هدف مرحله‌ای
۱۶۹	هدف رفتاری - آموزشی
۱۷۰	الف) دوران قبل از انقلاب اسلامی
۱۷۲	شرکت‌های سهامی زراعی
۱۷۴	کشت و صنعت‌ها
۱۷۵	ب) دوران بعد از انقلاب اسلامی
۱۷۸	خلاصه‌ی بخش
۱۷۹	خودآزمایی
۱۸۱	بخش هفتم: آینده‌ی بخش کشاورزی ایران: مسائل، مشکلات و راه حل‌ها
۱۸۱	هدف مرحله‌ای
۱۸۱	هدف رفتاری - آموزشی
۱۸۲	الف) مشکلات تولید محصولات کشاورزی
۱۸۲	۱. زمین
۱۸۳	۲. آب
۱۸۴	۳. تکنولوژی و دانش
۱۸۶	۴. مبارزه با آفات
۱۸۷	ب) مشکلات عرضه‌ی محصولات کشاورزی
۱۸۷	۱. راه
۱۸۸	۲. وسایل حمل و نقل
۱۸۸	۳. وسایل نگهداری محصولات در منطقه
۱۸۹	۴. صنایع غذایی
۱۸۹	۵. بیمه‌ی محصولات کشاورزی
۱۹۲	۶. سلف خری و واسطه‌گری
۱۹۲	خلاصه‌ی بخش
۱۹۳	خودآزمایی
۱۹۵	منابع
۱۹۷	پاسخ خودآزمایی‌ها

پیشگفتار

اقتصاد شالوده و وسیله‌ای است که بشر آن را برای تأمین نیازمندی‌های خود در یک ناحیه به وجود می‌آورد و غرض از فعالیت‌های اقتصادی هر نوع فعالیتی را گویند که موجب ازدیاد ثروت در کشوری شد. در نتیجه آن رفاه آسایش برای مردم آن کشور فراهم شود.

جغرافیای اقتصادی شاخه‌ای از جغرافیای انسانی است که از تولید، توزیع و مصرف فراورده‌های مختلف بحث می‌کند. باید خاطر داشت که در این علم نوع بحث با آن‌چه در مباحث علم اقتصاد عنوان می‌شود متفاوت است زیرا علم اقتصاد، به طور کلی به بررسی کوشش و تلاش انسان در خصوص شیوه‌های تولید، مصرف و چگونگی روابط پدیده‌های اقتصادی، فلسفه‌ها و تئوری‌های این علم می‌پردازد و حال آن‌که جغرافیای اقتصادی ما را از نتیجه‌ی تلاش‌ها و کوشش‌های انسان در مورد تولید، مصرف و توزیع ثروت در مناطق مختلف جهان، آگاه می‌سازد.

به عبارت دیگر جغرافیای اقتصادی، کتابی نیست که در آن از تئوری‌ها و نظریه‌های اقتصادی بحث شود، بلکه کتاب مشاهدات و ملاحظات است. ملاحظات در خصوص آب و هوا، سایر عوامل جغرافیایی و شناخت ویژگی‌های اقلیمی و تأثیر آن بر محصولات کشاورزی، پرورش حیوانات، شناخت منابع طبیعی از قبیل: آب و خاک، جنگل و مرتع و معادن برای تولیدات صنعتی، راه‌ها و بنادر، آبراهه‌ها برای مواصلات و

حمل و نقل محصولات کشاورزی، صنعتی و منابع طبیعی (آب، نفت) برای تولید نیرو و سوخت. در جغرافیای اقتصادی دخالت‌های انسان را در طبیعت نباید از نظر دور داشت، چه خواهیم دید که طرز فکر، شیوه‌ی زندگی، عقاید، آداب و سنن و مطالعه‌ی انسان‌ها بر طبیعت و نیز چگونگی گزینش و انتخاب شرایط اقلیمی تأثیر می‌گذارد. همچنین دخالت دولت‌ها و تصمیمات آن‌ها از عوامل اصلی تغییرات اقتصادی و اجتماعی به‌شمار می‌رود و این دخالت‌ها و تصمیم‌ها، بر میزان تولیدات و سطح اشتغال چگونگی بهره‌برداری از زمین و منابع طبیعی تأثیر عظیم دارد. لذا به همین مناسبت جغرافیای اقتصادی شامل چهار قسمت می‌شود که عبارت‌اند از:

۱. جغرافیای کشاورزی

۲. جغرافیای صنعتی

۳. جغرافیای وسایل ارتباطی

۴. جغرافیای مالیات و بازرگانی

اما آن‌چه در این کتاب مورد نظر ماست جغرافیای اقتصادی ایران با تأکید بر بخش کشاورزی است که مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

کتاب حاضر براساس برنامه‌ی کتابتین گروه تخصصی جغرافیا در شورای عالی انقلاب فرهنگی تهیه شده است. ابتدا اهمیت و جایگاه جغرافیای اقتصادی ایران با تأکید بر بخش کشاورزی براساس دو نام‌ی مهم که هستانی و هموار کشور ارائه شده و در بخش دوم توان محیط طبیعی ایران از نقطه نظر جغرافیای اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است.

در بخش سوم، ساختار جمعیت ایران و به‌ویژه اهمیت آن در بخش کشاورزی مورد توجه قرار گرفته و با توجه به رشد روزافزون جمعیت کشور و خطراتی که از این بابت آینده‌ی توسعه‌ی کشور را مورد تهدید قرار می‌دهد، عالیه‌ی ساختار، رشد جمعیت و مضرات آن و مسائل و نیازهای غذایی کشور بررسی شده است. با توجه به اهمیت اساسی این بخش، دامنه‌ی بررسی تا حدی گسترده‌تر و عمیق‌تر می‌شود.

بخش چهارم کتاب، با عنوان منابع طبیعی ایران در چهار قسمت به بررسی منابع آب، خاک، جنگل و مرتع و نیز منابع دریایی می‌پردازد.

بخش پنجم با عنوان جغرافیای کشاورزی ایران، از چهار قسمت تاریخی‌چهی

کشاورزی، ساخت زراعی، تولیدات کشاورزی و شناخت قطب‌های کشاورزی ایران تشکیل شده است که این بخش از اهمیت خاصی برخوردار است.

بخش ششم، تنها یک فصل را شامل می‌گردد و در آن سیاست‌های اعمال شده در کشاورزی کشور در قبل و بعد از انقلاب اسلامی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

و بالاخره آینده بخش کشاورزی کشور و مسائل و مشکلات و راه‌حل‌ها برای رفع این مشکلات بخش آخر کتاب را تشکیل می‌دهد که می‌توان گفت جهت توسعه‌ی کشاورزی کشور و حصول خودکفایی در این بخش، مورد توجه قرار گرفتن مشکلات و رفع آنها بسیار اهمیت دارد.

پیدا است شناختی که دانشجویان عزیز کشور با مطالعه‌ی این کتاب نسبت به مسائل زیربنایی جغرافیای کشاورزی پیدا می‌نمایند، علاقه، حساسیت و اراده‌ی لازم را به مسئله‌ی مهم توسعه‌ی راه‌های مناسب در آینده جهت رفع مشکلات کشاورزی پیدا نمایند. این که خودکفایی کشور در تمام بخش‌ها، به‌ویژه کشاورزی با توجه به جمعیت کشور از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است.

در پایان جا دارد از راهنمایی‌های گروه محترم جغرافیای دانشگاه پیام نور و به‌ویژه جناب آقای دکتر بدری‌فر مدیر گروه تشکر و سپاسگزاری نمایم.

عبدالرضا فرجی